

Dr. Pálvölgyi Ferenc

AZ ERKÖLCSI NEVELÉS ÚJ PERSPEKTÍVÁI¹

Közismert tény, hogy a tudományos szakirodalom, s szintúgy a közgondolkodás már régóta *értékválságról* beszél. A nemrég tovatűnt XX. század kétségtelenül látványos műszaki fejlődésének eredményei mellett sajnos örökölt hagyta globális kiterjedésű gondjait és megoldásra váró emberi-társadalmi problémáit is. Az értékdevalváció egyre gyorsuló folyamatában a humán jellegű tudományterületek sokat tehetnek az etikai problémahalmaz, az érték szemléleti válság kezelése terén. A pedagógia ebben különösen érintett, hiszen klasszikus és modern definíciói egyaránt tartalmazzák az *értékközvetítés*, sőt az *értékteremtés* feladatait is. Ha a neveléstudomány be kívánja tölteni értékközvetítő és/vagy értékteremtő szerepét, akkor meg kell találnia azokat az értékeket, melyeket a jövő emberének neveléséhez tudományos igényvel és felelősséggel ajánlhat, s melyek a jövő nemzedék számára oly elengedhetetlenül fontosak.

Érték és pedagógia

A nevelés hagyományosan értékközvetítő és személyiségalkító program, s erről a feladatkörrel a pedagógia saját identitásának feladása nélkül nem mondhat le. Az erkölcsi nevelés napjaink kihívásainak csak akkor tud megfelelni, ha olyan *sajátosan pedagógiai alkalmazásra szánt értékrendszert* dolgoz ki, mely nem áll ellentétben egyetlen tradicionális értékrenddel sem. Az ilyen típusú érték-halmaz csak azoknak az értékeknek az együttese lehet, melyeket valamennyi értékvezérelt etikai rendszer közösen tartalmaz.

A fenti gondolat nem új a pedagógia történetében. A XX. századi magyar neveléstudomány egyik sokszínű, gazdag életművet alkotó gyakorlati és elméleti szakembere, WESZELY Ödön (1867-1935) már a század elején felvetette a pedagógiai szempontból elkülöníthető értékek kiválasztásának szükségességét. A „Bevezetés a neveléstudományba” című könyvében² ezt írja: „...vannak reális és ideális értékek. Ideális érték: a jó, igaz és szép, a reális érték pedig...ami valamilyen reális szükséglet kielégítésén alapszik... a szükséges, hasznos és kellemes... Az ideális és reális értékek egymással kapcsolatba hozhatók: a szükségesnek megfelel az igaz, a hasznosnak a jó, a kellemesnek a szép.” „Ez a fölosztás – folytatja Weszely – pedagógiai szempontból azért értékes, mert útmutatást ad arra nézve, hogyan kell a reális értékekből a nevelés segítségével a szellemi fejlődést az ideális értékek felé terelni, s egy alacsonyabb fokú világnézetéről, melynek vezető eszméi: a szükséges, hasznos és kellemes, a fejlődő lelket fölemelni egy magasabb világnézetre, melynek vezető eszméi: az igaz, a jó és a szép.” Weszely Ödön tehát két egymástól nagyon távol eső szféra, az ideális és a reális, az elméleti és a gyakorlati, a filozofikus és a praktikus dipólusok kapcsolatrendszerét alkotta meg a pedagógiai felhasználás céljaira. Nem állított kevesebbet, mint hogy a „hétköznapi” erkölcsi tulajdonságok a legfőbb filozófiai ideákban találják meg magyarázatukat, ugyanakkor a legfőbb ideák lebonthatók mindazokra az anyagi-szellemi értékekre, amelyeket az emberek többsége szükségesnek, hasznosnak és kellemesnek vél. Az

¹ Megjelent a *Mester és Tanítvány* c. pedagógiai folyóirat 1. számában (2004. január, pp. 82-97).

² Weszely Ödön: *Bevezetés a neveléstudományba*. OPKM, Bp. 1994. 136-157. p.

értékek induktív kapcsolatrendszerének kiépítése végső soron maga a nevelés, az ideákból lebomló deduktív irány pedig a pedagógiai tervezést, értéktételezést szolgálja. Századunk nagy pedagógusa már 1923-ban intuitív erővel mutat rá arra az útra, amely a pedagógiai szempontból hasznosítható, maradandó értékek megtalálásához vezethet el bennünket.

Elbizonytalanodó erkölcsű, plurális szemléletű korunkban a neveléstudománynak olyan pedagógiai értékrepertoárra van szüksége, amelyben az értékek maradandóknak bizonyulnak, minden pozitív filozófiai rendszer elfogadja őket, a vallások tanításaival sem ellenkeznek, s amelyekre egy stabil, időálló nevelési modellt építhető. Vannak-e ilyen értékek? S ha vannak, akkor hogyan lehet megtalálni őket? Ha találunk ilyen értékeket, akkor hogyan lehet segítségükkel nevelésméleti koncepciókat felállítani? Úgy véljük, hogy az intézményes nevelés történeti szempontból determinált, ma már tudományos tapasztalatokkal és eredményekkel megalapozott humán értékteremtő folyamat. Ebben az állandóan működő, részint világnézetek szerint vezérelt, részint spontán jellegű értékképződésben a változó és a maradandó megítélésű értékek egyaránt előfordulhatnak. Lehetségesek-e olyan értékek, melyek az emberiség eszmetörténetében – és természetesen a nevelés történetében is – állandóan jelen vannak? Ha igen, akkor célunk megtalálni és igazolni azokat az értékeket, melyekből az egyén és a társadalom számára egyaránt jó és hasznos dolog származott. Olyan értékeket keresünk, melyek társadalmi közmegegyezésre esélyesek, a nevelés csaknem mindenki által elfogadható értékeit reprezentálják, eszmetörténeti megalapozottsággal rendelkeznek, és amelyek később egy koherens nevelésméleti koncepció központi értékei lehetnek.

A filozófiai gondolkodás erkölcsszemlélete³

Az emberi jelenség csak a létezés egészében, egy adott filozófiai iskolára jellemző ontológiai vélekedés alapján értelmezhető. A filozófiai etika – az antropológiai szemlélet következményeként – az adott gondolkodási rendszer szerint elvárható emberi viselkedés morális indítékait fogalmazza meg. A legtöbb filozófiai antropológia szerint az ember szabad értelemmel és akaratral rendelkező személy, ezért tetteiért felelős erkölcsi lény. A morális döntések tanulmányozásánál ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül a társadalom, a jog, a vallás vagy a politika normaállító vagy normamódosító szerepét sem.

A legáltalánosabb definíció szerint „érték mindaz, ami az egyén és/vagy közössége számára fontos”. Az értékek sorában különösen jelentős helyet foglal el az erkölcsi érték. Az egyes erkölcsi előírások sok népnél hasonlóságot mutatnak, némelyek egy civilizáción belül hosszú ideig változatlanok maradnak, míg más értékek gyakrabban változnak. Az alábbi etikátörténeti áttekintés az anyag nagysága és ezen írás korlátozott terjedelme miatt csak a legfontosabb személyekre és eszmékre vonatkozhat. Az ÓKORI görög városállamok belső szokásainak szabályozottsága, közösségi jellegének dominanciája nagy hatást gyakorolt a kései utódokra is. A vallási előírások jellemformáló hatásai, a mindennapi élet normatíváinak meghatározottsága, a templomok, a színházak és a sport kultikus helyei (Delphoi, Epidauros, Olümpia stb.) a görög világ emberközpontú világszemléletét hirdette. A görög életeszemléletben mind a testi, mind a lelki szépség szükséges a teljes emberré (személylé) váláshoz. A közöttük megvalósuló harmónia (kalokagathia) a görögség legfőbb üzenete. A legnagyobb görög bölcselők közül SZÓKRATÉSZ behatóan vizsgálta az erény mibenlétét, természetét, sőt taníthatóságát is (etikai racionalizmus). Azt hirdette, hogy az erkölcs lényege az ember saját belső normáival egyeztetett viselkedés, vagyis az *önismereten* alapuló

³ A filozófiai áttekintés főképpen Nyíri Tamás: A filozófiai gondolkodás fejlődése, Nyíri Tamás: Alapvető etika, Dörömbözi János: Erkölcsi alapismeretek és Hársing László: Nyitott gondolkodás c. műve alapján készült. A művek adatai a Bibliográfiában találhatóak.

cselekvés. A *kitartás*, a *szilárdság*, a *hűség*, és a *ragaszkodás* az ember legfőbb erényei (Platón: Szókratész védőbeszéde). PLATÓN elgondolása szerint az erkölcs szilárd alapjára az egész emberi társadalom felépíthető. Az erkölcs szabályozza mind az egyén, mind a társadalom életét, ezért e kettő boldogulása szoros összefüggésben van egymással. Platón konstruálta meg az ideákról szóló elképzelést, mely szerint az érzékfeletti világban léteznek olyan tiszta lények, amelyek a mi érzékelhető világunkban mint kevésbé tökéletes dolgok jelennek meg. Az idea, a mintakép örök, sohasem változik. Platón szerint az „állam” vezetőinek, vagyis a filozófusoknak a főideák, vagyis az Igazságosság, a Jóság és a Szépség értékformái szerint kell a törvényeket megalkotniuk. Az állam négy fő erénye a *bölcsesség*, a *bátorság*, az *igazság* és a *mértékletesség*.⁴ ARISZTOTELÉSZ nézőpontja szerint az államnak szolgálnia kell az egyén boldogulását is. Az emberi élet célja a *boldogság* (eudaimonia). „A boldogság döntő tényezője ... az erény szerinti cselekvés.”⁵ A jó jellem lehetősége minden emberben megvan, de a jót a nevelés által kell kifejleszteni. Az erény és a hitványság közötti választás hatalmunkban áll. Arisztotelész lényegében megtartotta a három platóni főidea hierarchiáját, de a Jót a haszonnal, a Szépet a kellemessel, az Igazat az erkölcsös emberrel azonosította, ám hangsúlyozta, hogy mindezeket az arany középút elve szabályozza. A SZTOIKUSOK a *bölcsesség* életeszmenyét hirdették. A bölcs képes *ésszerűen kialakított belső békeességben* élni, mivel felismeri a világegyetem rendjét. Már az iskolaalapító Zénón említi a négy alapvető erényt is: az *igazságosságot* (kegyesség, szívélyesség, nyíltság, jó modor), a *mértékletességet* (fegyelmezettség, szemérmesség, állhatatosság, illedelmesség), a *józanságot* (megfontoltság, előrelátás, lélekjelenlét, okosság, rátermettség, leleményesség) és a *bátorságot* (kitartás, lelki nagyság, elszántság, szorgalom). Az EPIKUREIZMUS szintén az egyén *belső békéjét* tekintette legfontosabb céljának. Azonban ezt nem a lemondás, hanem a külső-belső javakkal való okos gazdálkodás, a *szép, igazságos és értelmes* (jó) élet keresésével lehet elérni.⁶ Az erények a legfőbb erényből, az *okosságból* származnak. A SZKEPTIKUSOK azt vallották, hogy „mindenben kételkedni kell”, így az etikában is. Emiatt egyetlen követhető etikai elv, használható erkölcsi gondolat sem maradt utánuk. A SZOFISTÁK, a csak önmaguk érdekeit képviselő „életbölcselek” pedig etikai relativizmust, vagy erkölcsi nihilizmust hirdettek, s így nem is válhattak követendő példává.

A KÖZÉPKOR erkölcsének jellegzetességeit a Szentírás által közvetített keresztény tanítások határozták meg.⁷ A kinyilatkoztatáson alapuló igazság, az ún. hitigazság a teológusok felfogása szerint mindenkor felette áll az emberi ész fényénél felismerhető értelmi igazságnak, mert a hitigazság isteni tekintélyen alapul. A Teremtő által az ember kiemelt helyet kap a földi létrendben. Az ember a Földön Isten képviselője, Isten képmásának, azaz teremtő gondolatainak hordozója. Földi életét a szentírási normák szerint kell leélnie, erkölcsi lényét tetteiben kell érvényre juttatnia. Szent ÁGOSTON (Augustinus) figyelmét különösen az ember sorsát befolyásoló problémák foglalkoztatták. A „Vallomások”-ban több helyen kifejti, hogy az emberi jellem nem változatlan, képes a jó felé fordulásra, vagyis *az ember nevelhető*. Az ember értelme a legfőbb *Igazság* felé törekszik, az akarat a legfőbb *Jóra* irányul, szíve a legnagyobb *Szépben* gyönyörködik, s mind a három *Istenben* található. A *boldogság* Isten megismerésében áll, de ehhez *önmagunk megismerésén* át vezet az út. Szent Ágoston gondolataiból világosan kitűnik a szellemi kapcsolat az újplatonista tanításokkal Petrus ABELARDUS (Abelárd), a párizsi egyetem filozófiatanára „Ethica” c. könyvének mottójául a „Scito te ipsum!”, vagyis a delphoi jósda faláról jól ismert „*Ismerd meg önmagadat!*” tanácsot választotta. A bűn lényegében az ember helytelen döntéséből ered, a rossz döntés pedig Istennek és önmagának hiányos ismeretéből származik. A tudatlanságot

⁴ Platón: Állam, p. 428a-436a.

⁵ Arisztotelész: Nikomakhoszi etika, 1098a-1100b.

⁶ Epikuros: Alapelvek, II.

⁷ A középkor anyagának fő forrása Félegyházy József: Az Egyház a korai középkorban, SZIT, 1967. C. műve.

(vétek) meg kell különböztetni a szándékos engedetlenségtől (bűn). Az erkölcs az ember *erényes lelkiülete*, mely a jó cselekedetere ösztönzi. AQUINÓI SZENT TAMÁS életműve a teológia és a filozófia szintézisére épült.⁸ A keresztény etika alapjainak kitűnő összefoglalása az „Előadások a Tízparancsolatról” c. műve. Ebben kifejti, hogy az emberi élet célját a *boldogság* elérésében (üdvösség) látja megvalósulni. Az erkölcsi cselekedetek az ész (*okosság*) kontrollja alá tartoznak, mértékük a *természetes erkölcsi törvény*. *Azok az igazságos törvények, melyek az ember számára boldogságot hoznak*. Az ideális társadalom olyan emberi közösség, melyben az örök (isteni) törvény a szabályozó erő.

A RENESZÁNSZ bölcselői főképpen az emberről való gondolkodás, az „emberkép” értelmezése, formálása terén jeleskedtek. Jakob Burchardt, a reneszánsz híres kutatója szerint a személyiség mai fogalma is ekkor született. Híres humanista gondolkodók, nagy nevelők írták meg ekkor máig maradandó műveiket (pl. Rotterdami Erasmus). Azonban sajátos ambivalenciát tükröz ez a kor: a műalkotások szépséget, az értekezések gazdag erkölcsi tartalmat sugárzó ereje éles ellentétben áll a köznapi erkölcstelenségekkel, alattomos hatalmi küzdelmekkel, politikai gyilkosságokkal, szexuális kicsapongásokkal. A szó mértéke a tett: ez a kor erkölcsi szempontból egyáltalán nem hozott „újjaszületést”.

Az ÚJKOR gondolkodói közül Benedictus SPINOZA „Etika” c. művében foglalta rendszerbe az erkölcs tudományát. Az *önfenntartás* (egyéni önzés) a legfőbb természeti törvény, mindenki saját hasznára törekszik (utilitarizmus). Társadalom csak azért létezik, mert az ember közös cselekvés révén erősebb: egyéni és közösségi érdek harmóniában van. A polgártársakkal szemben - saját érdekünkben - *készségesnek, barátságosnak, szolidárisnak* kell lennünk. A *jót* a többi ember számára is kívánni kell. Az állam egy társadalmi szerződés eredménye, és funkciója a *szabadság* és a *magántulajdon védelme*. Az „én” parancsa szerint az ember fő erényei az *akaraterő*, a *mértékletesség* és a *józsanság*. Jó és rossz között az ész alapján teszünk különbséget. Jó az, amikor céljainkhoz biztos tudás alapján közelítünk, a rossz ebben akadályoz bennünket. Önerdeken alapuló erkölcsi rendszerében a *humánus* az önzéssel szemben *ésszerű* alternatívaként jelenik meg, ezért etikai elvei megfontolandók az utókor számára. David HUME az etikát az emberi természet tanulmányozásából vezeti le, de egyáltalán nem alkot idealizált emberképet. Az *érdeket* ő is irányító elvnek tartja. Elképzelései szerint csak az ész egymagában nem alkalmas cselekedeteink kormányzására, mert szenvedélyeink felett az ész ritkán uralkodik. „Más egy erényes dolog tudása, és más cselekedeteinket ehhez igazítani.”⁹ Bűn és erény között *érzelem* alapján teszünk különbséget. Közös érdekeink alapján értékeljük az *igazság*, a *tulajdon*, a *jog* és a *kötelesség* ideáit. A társadalmi szabályok *megtanítása* a szülők kötelessége. A társadalom fennállása végtelenül hasznos és előnyös számunkra. Immanuel KANT etikai alapelveit „A gyakorlati ész kritikája” című művében fekteti le. Elképzelései szerint a gondolkodó ember belső világát az erkölcsi törvény mintegy „kategorikus imperatívusz” formájában irányítja, mégpedig a *tiszta ész* fényében *önként* elfogadott gyakorlati szabályok, maximák által. A *szabadság* jogi-politikai értelemben az emberi törvényeknek való engedelmességet jelent. A *morális szabadságról*, mely érzékfeletti természetű, az *erkölcsi törvény* alapján alkothatunk fogalmat. Kantnál a *boldogság* és a *szabadság* szembenálló fogalmak: a morál nem alapozható a boldogságra. A boldogság képe minden egyénben más, míg a tiszta ész és a szabadság mindenkiben közös.

A XIX. SZÁZAD erkölcsi paradoxonja az ember *önmaga* teremtő erejébe vetett korlátlan hit által megalapozott hitetlenség. „Isten meghalt” – hirdeti NIETZSCHE és abszurd gondolatmenetével megalkotja az Übermensch vízióját,¹⁰ de az „emberibb ember” helyett az *embertelen* emberig jut el. Hasonló utat járnak be Dosztojevszkij hősei is. Lehet-e az

⁸ Jól érzékelteti Aquinói Szent Tamás teológiai alapú filozófiáját „A létezőről és a lényegről” írott műve, mely magyarul is megjelent. Helikon, Bp., 1990.

⁹ David Hume: Értekezés az emberi természetről, III. könyv, 1.rész/2.

¹⁰ Friedrich Nietzsche: Zarathustra, Világirodalom Könyvkiadó Vállalat, Bp., 1922.

embernek önmaga által kijelölt célja? Mennyire illetékes döntéseinek szabadságában? Szüksége van-e az embernek valamilyen transzcendens lény irányítására? DOSZTOJEVSZKIJ szerint az embert éppen halandósága vezeti az öncélúsága felé, vagyis ha a lélek hallhatatlanságának hitét elveszti, akkor az erkölcs alapja megszűnik és ezután minden megengedhető. A *hit és az ész antinómiája* jellemzi ezt az útkeresést, melynek végén az ész kudarcot vall az erkölcsi törvénnyel szemben. Ezt jelzi Dosztojevszkij teoretikus gyilkosainak, Raszkolnyikovnak, Verhovenszkijnek, vagy Ivan Karamazovnak bukása. Nietzsche és Dosztojevszkij filozófiájának végkicsengése azonban nagyon különböző. Míg Nietzsche az eljövendő „Übermensch” könyörtelen világégető-világteremtő *emberistenségét* hirdeti, addig Dosztojevszkij szellemi pokoljárásának válasza az *Istenemberbe* (Krisztusba) vetett *hit*. Ez a választás a *szabadság*, a szabad erkölcsi döntés választása, a szellem büszkeségének jele. Soren KIERKEGAARD dán bölcselő egyik kulcsfogalma a *szerelem*. Gondolatainak középpontjában az emberi egzisztencia áll. Létezésünk miatt állandó döntéskényszerben élünk, választásunk alapján dől el egyéni sorsunk.¹¹ Az egzisztencia az önmegvalósítási folyamatban elérkezik ahhoz a ponthoz, hogy már nem a külső világban keresi élete értelmét, hanem a belsőben. Ezt nyújtja a *hit*, mely az egyes ember viszonya Istenhez. Charles DARWIN brit természettudós és gondolkodó olyan etikai felfogást fejtett ki, amely az erkölcsi jónak és rossznak alapvetően *biológiai értelmezését* adta. Az erkölcsi tulajdonságokat a társas ösztönökből származtatta és feltételezte, hogy a természetes kiválasztódásnak meghatározó szerep jut e folyamatban. Ilyen erkölcsi tulajdonságok az *elismerés-hibáztatás*, *rokonszenv-ellenszenv*. Darwin az *együtműködést* tartotta a társadalmi fejlődés első számú tényezőjének.¹² Albert SCHWEITZER muzsikusként, orvosként és teológusként az *életet* tartotta a fejlődés meghatározó tényezőjének. Tévesnek nyilvánított minden etikai irányzatot, amely a természettel való szembenállást hirdeti. Etikáját *az élet mély tiszteletére* építette. A XIX. század erkölcsfilozófiai nézőpontjait összegezve megállapíthatjuk, hogy az ember transzcendenstől való függetlenedési, önállósulási törekvéseit hirdető elképzelések a humánus kárára voltak. Azok az irányzatok pedig, melyek az élet tiszteletére és az emberi egzisztencia megvalósítására építették filozófiájukat, a *hit* fontosságának újbóli felismerésére, vagy a *humán értékek* gazdagabb kifejezésére jutottak el.

A XX. SZÁZAD modern etikai gondolkodásának keretei között bontakozott ki George Edward MOORE angol filozófus etikai intuitívizmusa. A „Principia Ethica” (1903) c. művében azt a meglepő tételt védelmezte, hogy az erkölcsi jó mint értékfogalom ellenáll minden definiálási kísérletnek. A jó egyszerű sajátossága erkölcsi cselekedeteinknek, bizonyos természetünkben rejlő hajlamok (*örömteli, hasznos, helyes, kötelező*) miatt tartjuk őket jónak. Egy cselekedet végső fokon azért jó, mert nincs olyan másik cselekedet, amelynek eredménye jobb volna, mint a szóban forgó tevékenység. Moore szerint a cselekedet nem önmagában jó, hanem a körülmények és a cselekedet *viszonya* alapján tartjuk jónak. Max SCHELER német filozófus továbblép Kant etikai formalizmusán, kötelességetikáján. Szerinte csak képmutatás, ha azért cselekszünk jót, mert kötelességünk. Nem az öncélú kötelességteljesítés tesz egy cselekedetet jóvá, hanem a megvalósítandó érték, amely összhangban áll az előnyben részesített értékkel. Ilyen módon Scheler kísérletet tesz egy *materiális* értéketika megalkotására. Eszerint: egy érték annál jobb, minél tartósabb; annál magasabb rendű, minél többen részesednek belőle; annál értékesebb, minél több egyéb értéket alapoz meg; annál hasznosabb, minél mélyebb megelégedést nyújt. Nikolai HARTMANN az értékeket olyan szellemi entitásokként jellemzi, amelyeket megismerő és érzelmi aktusok útján ragadunk meg. Gondolkodásában az alapértékek ugyanolyan fontosak, mint az értékek csúcán állók. Az alacsonyabb rendű értékek megsértése nagyobb bűn, mint a

¹¹ Kierkegaard műveivel a mélylélektan alapjait teremtette meg, egyúttal a szorongástól megszabadító igazi hit védelmében támadta a hamis vallásosságot. Ld. Kierkegaard: A szorongás fogalma, Göncöl, Bp., 1993.

¹² Hársing László: Nyitott gondolkodás, Eötvös József Könyvkiadó, Bp., 1998. p. 107.

magasabb rendűeké, de a magasabb rendű értékek megvalósítása értékesebb, mint az alacsonyabb rendűeké.¹³ Hartmann figyelemre méltó értékskáláját terjedelmi okokból nem közölhetjük, de Etika c. művében (1925) megtalálható. A XX. század filozófiai gondolkodására az ember és a világ egységének felbomlása jellemző (Max Weber). Elindult a szekularizációs folyamat, nincs többé biztos középpont, vonatkoztatási alap. A POSZTMODERN *multidimenzionális* személyfogalmat határoz meg, melynek előfeltétele a *plurális erkölcsi horizont* (William James, Lyotard és Wittgenstein). Az ilyen elvek alapján hozott erkölcsi döntések relativista vélemények, a totális pluralizmus paradox szélsőségeit hordozzák magukban. Az ilyen szélsőségeket csak egy sajátos „*morális kommunikáció*”, kompatibilissé tevő egyezkedés védheti ki.¹⁴

Filozófiatörténeti áttekintésünk során számos, a nagy gondolkodók többsége által közösen preferált érték bukkant elő. A kapott értékhalmból igyekeztünk a főideákra irányuló strukturált rendszert létrehozni, amelyben az egymással legjobban összetartozó, egymásra legjobban hasonlító elemek jól definiálható klasztereket alkotnak. Írásunk elején említettük Weszely Önon sajátos értékfelosztását. Ennek megfelelően pl. az ideális értékekre (Igaz, Jó, Szép) mutató reális értékek halmaza a következőképpen alakulhat:

IGAZ = ami SZÜKSÉGES: bátorság, bölcsesség, ésszerűség, igazságosság, hit, hűség, okosság, szabadság, erkölcsi törvény, természetes ész, igazmondás, szilárdság, kitartás, áldozatkészség, becsületesség, remény, életerő, szorgalom, önmegvalósítás, alkotóerő, rend, biztonság, önbizalom, megértés, céltudatosság, humánus.

JÓ = ami HASZNOS: békesség, erény, mértékletesség, önfegyelem, önismeret, erkölcsösség, józanság, fegyelem, belső harmónia, tulajdon, megbocsátás, irgalmasság, segítőkészség, adakozás, lelki nyugalom, józanság, tudás, önmérséklet, szerénység, hagyományok tisztelete, udvariasság, higgadság, törekvés, kíváncsiság, munka.

SZÉP = ami KELLEMEZ: esztétikum, külső harmónia, szeretet, szerelem, tisztaság, természet, boldogság, anyagi javak, gazdagság, egészség, siker, elismertség, alkotás, öröm, jólét, változatosság, elégedettség.

Az értékek fenti rendszere olyan erkölcsi javakat tartalmaz, melyek csaknem minden filozófiai-etikai koncepcióban jelen vannak. Kipróbált, kívánatos és a nevelésre régóta alkalmasnak tartott értékek ezek, melyek társadalmi közmegegyezésnek örvendenek. Az ilyen értékek alkalmasnak látszanak egy olyan nevelési koncepció kialakítására, mely a neveléstudomány közreműködésével az egyénnek és a társadalomnak időálló, szilárd centrumot, viszonyítási alapot képes nyújtani. További vizsgálódásaink kilépnek az európai gondolkodás keretéből, és a világvallások erkölcsi tanításaiban fellelhető közös vonások, azonos vagy hasonló etikai motívumok keresésére irányulnak.

A vallások erkölcsi tanításainak közös gyökerei és specifikumai¹⁵

Az ember civilizációs fejlődése folyamán mindenkor megtapasztalta saját gyengeségét, fizikai korlátait. Az emberi gondolkodásnak különlegessége, hogy képes fantáziájának és intuíciójának erejével átlépni saját kompetenciájának, vagyis saját létének korlátait és belépni a korláton túli világba, a „transzcendenciába” (*transcendo* = átlép). Az anyagi világon túli élmények ősi tapasztalatai az emberiségnek. Ilyen élményvilágról tudósítanak bennünket az altamirai barlangrajzok mágikus ábrázolásai, vagy az egyiptomi

¹³ Nikolai Hartmann: Etika, 1925.

¹⁴ Lásd Jürgen Oelkers: Nevelésetika, p. 129-145.

¹⁵ A keleti vallások megismeréséhez főként Horváth Pál: Vallásismeret és Peter B. Clarke: A világ vallásai c. műveit használtam fel.

halottkultusz emlékei. A pszichoanalitikus irányzat jeles képviselője, Carl Gustav Jung szerint a transzcendens utáni vágy és az ősi vallási tapasztalat valószínűleg ma is minden ember ősmintákat tároló „archetipikus emlékezetében”, tudatalatti genetikus örökségében ott van.¹⁶ A hagyományokon alapuló hiedelemvilág különféle formái idővel rendszerré álltak össze. Kialakultak a népek és népcsoportok eltérő mitológiai és vallási rendszerei. A mítosz (elbeszélés, csodás történet) már komplex formája az ember és a transzcendens lények kapcsolatának. A vallási rendszerek időállóak, szellemi hatásukat évezredek át kifejtik. Művelődéstörténeti tény, hogy pl. a görög-római mitológia kulturális öröksége napjainkban is jelen van. A *politeizmus* az ókori európai és keleti civilizációkra jellemző. Az isteni világrend, isteni társadalom természetfölötti mértéket állít a halandók elé, de az istenek világa gyakran mégis az emberi társadalom görbe tükré. Eszmény - és egyben az eszmény karikatúrája is. Más perspektívába kell állítanunk a *monoteizmus* megjelenési formáit, különösen a *kinyilatkoztatások* vallásait. Ezeknél már *egyetlen abszolút létezőről*, a teremtő Istenről beszélünk, aki a világ megváltoztatására is képes. Az ember és teremtője között személyes viszony alakul ki. A kapcsolatrendszer egyfelől az isteni *felelősség* (gondviselés és szeretet), másfelől az emberi *kötelesség* (tisztelet és engedelmség) oldaláról épül ki.

A világvallások évezredek át befolyásolták az emberi civilizáció működését és így van ma is. Erkölcsi útmutatásaik közel kétezere éve mértékadóak az emberek mindennapi életében. A tudomány többször tett kísérletet arra, hogy a végső kérdésekre a ráció erejével keresse meg a választ, de sem illetékességi köre, sem módszerei nem voltak alkalmasak a válaszadásra. A szociológiai vizsgálatok viszont azt igazolják, hogy az ember vallási szükségletei, transzcendens törekvései máig nem csökkentek. A legfőbb szabályok az emberi viselkedésre és az életvitelre vonatkozóan továbbra is a vallási hagyományokból származnak. Manapság az embertudományok új nézőpontból közelítenek a vallások felé. Sokak vélekedése szerint az általuk képviselt értékek, erkölcsi elvek ma is érvényesek és ajánlhatók a tapasztalati érvek, a pszichológiai, szociológiai és pedagógiai megfontolások alapján.

INDIA népeinek egyik legfontosabb vallási irányzata a BRAHMANIZMUS. Hitvilágának középpontjában a Brahma, a Minden-Egy (=ősök) áll. Az ő műve az örök törvény, a dharma, ami fenntartja a világ szabályszerű működését. Jellegzetes indiai motívum a lélekvándorlás tana. A mindig új testbe visszatérő lélek sorsának alakulása az *erkölcsi* mozzanatoktól függ. A jó és a rossz cselekedetek (=karma) szerepet játszanak az egyén *megváltásának*, *üdvösségének* elérésében. A lélek az *erkölcsi jó* érdemeinek alapján a létkörforgásban egyre közelebb jut létezésének értelméhez és céljához, a megváltáshoz, mely a Brahmával való egyesülést jelenti. A brahmanizmus a modern világban is képviselteti szellemi üzenetét. A XX. század világszerte ismert hindu bölcselője, GHANDI erkölcsi tanításának lényegét a „Ghandi-talizmán” foglalja össze. A *könyörületesség*, a *testvéri szellem*, a *szociális érzékenység*, a *segítségnyújtás*, a *szív bőkezűsége*, az *igazságosság* és az *emberszeretet* sugárzik Ghandi tanításából. Ezekre az értékekre a modern nyugat emberének is szüksége van. A BUDDHIZMUS India másik legelterjedtebb vallási irányzata. Megalapítója Sziddhárta BUDDHA, (Kr.e. 560-480), a „megvilágosodott” vagy „felébredt”. A buddhizmus központi fogalma a *nirvána*, mely a tökéletessé vált ember számára egyszerre jelent halált és újjászületést. A tökéletessé válásnak komoly erkölcsi feltételei vannak. A „nemes nyolcágú ösvény”, Buddha negyedik igazsága fontos morális üzenetet hordoz. Az *embernek tartózkodnia kell minden olyan tettől, mellyel másoknak kárt okoz*. A buddhizmus nagyon fontos parancsai között tartják számon a „*ne árts*” és a „*ne ölj*” előírásait. Ezzel Buddha embertársaink iránti *szeretetre* hív. A buddhista erkölcs lényege a *nagylelkűség*, és a parancsolatok betartása. *Az ember maga felelős tetteiért, s felelősségünk nem csupán önmagunkra vonatkozik, hanem embertársainkért is kötelez*. A buddhista tanításban az *élet*

¹⁶ Carl Gustav Jung: Psychologie und Religion, 1937.

értékének hangsúlyozása és védelme, valamint az ehhez csatlakozó erkölcsi szabályok az egyetemes emberiség számára is példaértékűek.

KÍNA több ezer éves vallási hagyományában jelentős szerepet tölt be az erkölcs és a vele kapcsolatos előírások rendszere. A régi kínai vallásetikai hagyomány kilenc fő erényt ismert. Csak az képes az egész közösség életének irányítására, aki valamennyi erényt gyakorolja. Az erkölcsi rendben a világmindenség harmóniája érvényesül. A „Nagy Szabály” című ősi kínai gyűjtemény így fogalmazza meg a főbb erényeket: „Ne nyomd el a gyengéket (légy *könnyörületes, szolidáris*). Ne félj a magasabban állóktól (légy *büszke és öntudatos*). Ismerd meg a tökéletességet (*tanulj, légy művelt*). Ösztönözd a tehetséges embereket és felvirágoztasd a nemzetet! Légy *egyenes*. Légy *kemény*, de ha kell, ismerd a *szelíd* szavakat is. Légy *békességre törekvő*. Kína legnagyobb hatású vallásbölcse KUNG-FU-CE (Konfucius, Kr.e. 551-479.), aki az ősi vallási hagyományokra építette föl saját vallásfilozófiai rendszerét. A konfucianizmus középpontjában etikai kérdések állnak. Az ember az egyetlen erkölcsi lény a világban. Az eszményi ember az erkölcsi tökéletesség megvalósítója. A tökéletesedés legfőbb eszköze az *önzetlenség*. „Amit magadnak nem kívánsz, azt ne tedd másnak sem” - írja Konfucius (Beszélgetések és mondások XV. 23.). *Szeretni* kell a másik embert, sőt *tenni érte* (*karitativitás*). *Méltóság, nagylelkűség, őszinteség, szorgalom és jóság* az emberiség jellemzői. Aki igazán nemes ember akar lenni, annak az erény mellett a tudásra is törekednie kell. A bölcs hivatalnok az *igazságosság* erénye szerint ítél. *A szülők és az ősök tisztelete*, valamint a *másik ember szeretete* adják az emberiség erkölcsi alapját.

A KERESZTÉNYSÉG az első monoteista vallásra, a judaizmusra épül. A zsidók szent könyvei közül a Tóra lényegében a választott népnek tett isteni kinyilatkoztatás foglalata. A Sínai hegyen Isten által Mózesnek kinyilatkoztatott normák a mai napig az emberiség legfontosabb erkölcsi törvényei: *a szülők tisztelete, az emberi élet védelme, a szerelemnek és az élet továbbadásának védelme, a tulajdon védelme, a becsület védelme, a házasság és a család védelme, és az igaz érzések, gondolatok védelme*. Ezek az ószövetségi előírások a mindenkorai társadalmat stabilizáló és humanizáló hatásaik miatt lényegében az egész emberiség számára érvényesek. JÉZUS nem bírálta felül, hanem beteljesítette az ószövetségi törvényt azzal, hogy a mózesi normarendszer fontosabb elemeit *a szeretet legfőbb parancsa* alá integrálta. A keresztény erkölcs alaptételeit a Hegyi Beszéd című (Máté és Lukács által közölt) evangéliumi részben találhatjuk. Jézus tanítványaihoz intézett beszéde a Nyolc Boldogság kihirdetésével kezdődik. Boldogok a *lélekben szegények* (szívük nem kötődik anyagi javakhoz, adakozók), a *szelídek*, a szomorúak, az *igazságkeresők*, az *irgalmasok*, a *tiszta szívűek*, a *békességszerzők* és az *igazságért üldözöttek* (igazak), mert majd Isten bőkezű jutalmát élvezhetik. A boldogságnak ebben a kontextusban kifejtett fogalma nem azonos a köznapi értelemben használatossal. Az ember boldogság utáni vágya természetes. A Jézus által meghirdetett szituációban maga Isten hívja az embert a boldogságra, aki az ő Fiának szeretetén és követésén keresztül juthat el Isten Országába. A megígért boldogság erkölcsi választások elé állítja az embert, a gonosz hajlamok leküzdése és Isten szeretetének keresése a cél. Az ember Istenhez való hasonlatossága (istenképmás volta, erkölcsisége) miatt szabadon választhat jó és rossz között. Az igazi szabadság a jó és az igaz választását jelenti, még ha az kellemetlen következményekkel is járhat. A lelkiismereti döntést követően szabadon választott cselekedetek már erkölcsileg minősíthetők: vagy jó, vagy rossz. Ennek megítélése függ a cselekvő szándékától, a cselekvés céljától és körülményeitől. A keresztény erény kialakult szilárd magatartásformát, jellemet jelent, az egyén választási képességét és szabad döntését a jó cselekvése mellett. A keresztény etika – még a nem keresztény emberek számára is – követésre érdemes, örök erkölcsi törvényeket fogalmaz meg.

Az ISZLÁM (arab kifejezés = „hívó odaadás”) napjainkban közel egymilliárd ember vallási közössége. A vallás alapítója MOHAMED (Kr.u. 572-632), akinek isteni

kinyilatkoztatáson alapuló tanait az iszlám szent könyvében, a Koránban¹⁷ gyűjtötték össze. A 114 szúrából álló könyv többféle irodalmi műfajt képvisel, ám közülük jelentős helyet foglalnak el az erkölcsi szabályokat megfogalmazó *intelmek*. Mohamed a *szereket* és a *béke* szellemiségét állította követői elé. A régi erkölcsi törvények közül megerősítette a *vendégszeretetet*, a férfias virtus (*bátorság*) és a *hűség* erényét. A bosszú helyett az *engedékenység* és a megbocsátás erényét tanította. A mohamedán hívőnek törvényes kötelessége az *alamizsnálkodás* és ramadán havában a böjtölés, ez utóbbinak erkölcsi célzata az *akaraterő* és az *önfegyelem* erősítése.

A vallásoknak, a vallási hagyományoknak szociológiai szempontból alapvetően két feladata van: a *kognitív* és a *praktikus*. A kognitív funkció segít a világ megértésében. A vallásoknak ez az aspektusa bölcséleti fogalmakkal dolgozik. A vallás másik, praktikus funkciója abban áll, hogy törvényekkel és tanácsokkal segíti a hétköznapi életvezetést. Az erkölcsi elvek, a viselkedési szabályok együttese komoly társadalmi kohéziós erő, amely a kollektív normák segítségével egyetlen morális közösséggé kovácsolja össze a vallás követőit. A világvallások erkölcsi tanításaiban sok közös vonás, évezredek emberi tapasztalat rejtőzik, és ez a felbecsülhetetlenül nagy társadalmi és pedagógiai érték korunk nevelése számára is a megújulás forrása lehet.

A vallási gyakorlatban előforduló *értékek* annyira szignifikánsak, hogy elengedhetetlen a közöttük levő összefüggések feltárása. A Ghandi-talizmán, a Nemes Nyolcágú Ösvény, a Nagy Szabály, a Tóra, az Evangéliumok és a Korán erkölcsi vonatkozású részeinek áttanulmányozása során az alábbi elvek bontakoztak ki, melyek meglepő módon a mai kor embere számára sem idegenek. Valamennyi forrás nagyjából *hét fő érték* köré fonja erkölcsi rendjét. E fő elvek vagy „szuperértékek” közötti rangsort a törvények, parancsok és ajánlások *nyomatékossága*, valamint előfordulási *gyakorisága* alapján lehetett megállapítani. A szuperértékek hierarchikus sorrendje a következő: 1.) *az emberi élet védelme*; 2.) *az ember személy értékének és méltóságának védelme*; 3.) *a gyermek és a család védelme*; 4.) *az igazság és a kölcsönös szabadság védelme*; 5.) *a testi és a lelki egészség védelme*; 6.) *a szellemi értékek tisztelete és védelme*; 7.) *az anyagi javak védelme*.

A pedagógia nevelészetikái problémái

A nevelés keretében különböző eszmék, példaképek, magatartásformák, vagyis *normák* elfogadtatására, interiorizálására és a személyi aktivitást vezérlő szubjektív szükségletekké történő átalakítására törekszünk. A normák mint elvek és életszabályok eredendően erkölcsi értékek forrásai, melyek a közösségben élő ember magatartását kötelező erővel irányítják, hogy célját elérhesse. Sokan felvetik a kérdést, hogy mennyiben veszélyezteteti az erkölcsi normarendszer és a ráépülő (normatív) erkölcsi nevelés az ember szabadságát? Ma már nyilvánvaló, hogy a *törvény* és a *szabadság* szembeállítás hamis. A törvényt nem a szabadsággal, hanem a *szabadossággal* lehet csak szembeállítani. Az értelmes törvények és normák ti. ugyanarra irányulnak, mint maga a szabadság: az ember céljának elérésére. Még a legliberálisabb társadalomnak is szüksége van normákra, hiszen ezek biztosítják a kölcsönös szabadságot.¹⁸ Richard McCormick (1967) az erkölcsi értékek maradandó érvényességét és változásait kutatta. Úgy találta, hogy az erkölcsi normák mobilitását egyrészt a kulturális körülmények, másrészt a történelmi korok változása okozza. Azonban a kultúrák és korok összehasonlító etikátörténeti elemzése azt jelzi, hogy a különböző etikák között bizonyos erkölcsi alapelvek tekintetében van korreláció¹⁹. A

¹⁷ A Korán magyar fordításban is megjelent Simon Róbert magyarázataival. Helikon, Bp., 1987.

¹⁸ Boda László: *Erkölcsteológia* I. p. 101-109.

¹⁹ Kecskés Pál: *Az erkölcsi élet alapjai*. JEL Kiadó, Budapest, 2003. p. 156-165.

legfontosabb interkulturális erkölcsi törvények együttesét gyakran nevezik „lex naturalis”-nak, vagyis természetes erkölcsi törvénynek, mely jelentős szerepet kaphat a világnézetek közötti termékeny párbeszéd szempontjából. A kellően átgondolt és újrafogalmazott erkölcsi törvény napjainkban is komoly értéket jelent, főként a szekularizált és értékválsággal küzdő világ embere számára. Az emberi személy méltósága, az egyenjogúság és a demokratizálódás jelszavait hirdető törekvések jelentős segítséget kaptak a természetes erkölcsi törvény perszonális megfogalmazású alapelveiben, mint ahogy erre lehetett alapozni az Emberi Jogokat is. A Jacques Delors vezette nemzetközi UNESCO bizottság jelentésében Roberto Carneiro tollából olvashatjuk a következő sorokat: „A nevelés... kitüntetett társadalmi feladat. A humanizáció, ha úgy értelmezzük, mint az egyén belső fejlődését, azon a ponton találja meg tökéletes formáját, ahol a szabadság és a felelősség útjai rendszeresen találkoznak... Ám mindezen túl az igazságosságra való tanítás a legfontosabb, amely helyreállíthatja a lelkiismeretre épülő morális oktatást, s amely... olyan aktív állampolgári létre készít fel, melyben a személyes kiállás felelőssége váltja fel a választott tisztségviselő felelősségét.”²⁰

Az erkölcsi nevelés kérdéseit nevelésfilozófiai, nevelésetikai és neveléstörténeti perspektívából egyaránt vizsgáljuk, mert csak ez a komplex nézőpont fogja át a pedagógia mint szaktudomány belső etikai problémáit ugyanúgy, mint az erkölcsi nevelés elméletének és gyakorlatának elvi irányítását. A középkortól a XVII. századig a nevelés teológiai, vallás erkölcsi megközelítése volt a kizárólagos pedagógiai koncepció. Ezt követően – a klasszikus pedagógia kialakulásának idején – folyamatos szekularizáció figyelhető meg. A pedagógia egyértelműen elismerte az erkölcsi nevelés fontosságát, azonban hol *naturalista*, hol *racionalista*, hol *gyakorlati* szemléletmódra alapozta azt. A naturalisták a *természet* és az *erkölcs* kapcsolatát hirdették. ROUSSEAU nevelési koncepcióját például a *természet univerzális erejére* építette, vagyis a gyermek „eredendően jó” személyiségét engedte szabadon kibontakozni. Bár negatív nevelése pedagógiai kudarccal végződött, újszerű gondolataival Rousseau mégis a mai reformpedagógia egyik megalapozója lett. PESTALOZZI már árnyaltabban gondolkodik a *természet*, a *társadalom* és az *erkölcs* hierarchikus kapcsolatáról. Nála az erkölcs a belső egyéni tapasztalat világa, reflexió a két említett külső dimenzióra. A racionalisták a *tiszta észnek* rendelték alá az erkölcsöt. KANT megalkotta a „természetes erkölcsi törvény” fogalmát, amely mint kategorikus imperatívusz jelenik meg. A gyermeket *fegyelmezés* útján kell elvezetni az erény útjára, a jó akarására. LOCKE és HUME szenzualista felfogása szerint a jó és a rossz egyaránt tapasztalat. Az erkölcsi cselekvést a *hasznosság* legitimálja. A gyakorlati szemléletmód egyik képviselője, SCHLEIERMACHER teológiai és racionális alapozású pedagógiája a nevelést egyetlen magasabb célból kiindulva gondolja el. HERBART szerint éppen az ellenkezője igaz: az emberi törekvés sokféle, tehát a nevelés útjai is szükségképpen sokfélék. A nevelésben magát a jót, vagyis a *jó eszméit* kell az akarat tárgyává tenni.²¹

A modern pedagógia megkérdőjelezi a nevelés és az etika klasszikus viszonyát. A modern felfogás *multidimenzionális* személyiségfogalmat határoz meg. A nevelés már nem a filozófiai etikára, hanem *kizárólag* a nevelésre támaszkodik, vagyis megszűnnek az ideák és az eszmények. Ez a pedagógiai gondolkodás főképpen a *pluralizmust*, a *posztmorális szubjektivitást* vagy az *erkölcsi egyezkedést* tekinti járható útnak. A *plurális univerzum* a posztmodernizmus alapvető feltétele, melyben az erkölcs is plurális - tartja Lyotard és Wittgenstein. A pluralizmus azonban lényegében paradoxon: benne valami és annak ellenkezője is megtalálható, azonban a kettő egyszerre nem lehet igaz. A feloldás csak a gyakorlati ész kontrolljával lehetséges. A második helyen említett posztmorális álláspontok pesszimizmusa pedig könnyen *totális antipedagógiát* eredményez. A pedagógiai szándékokról a plurális életformában már nem lehetséges megegyezés, csak folyamatos *egyezkedés*. A

²⁰ Jacques Delors: Oktatás - rejtett kincs. UNESCO-jelentés, Osiris, Bp., 1997. P. 171.

²¹ Jürgen Oelkers: Nevelésetika, p. 22-68.

„ráhatásokat” elméletileg elutasítják, a gyermek semmire sem „kényszeríthető”, az erkölcsöt a gyermek „természetétől” teszik függővé. A neveléshez fűződő elvárások esztétikai véleményekben, kommunikatív formákban vagy explicit elképzelésekben öltenek formát. Ilyenek LYOTARD „olvasatokról”, DILTHEY „világnézetekről” és GOODMAN a „világ általunk való teremtéséről” szóló elmélete. Ezek a relativista vélemények azonban arról hogy hogyan lehet felelősen erkölcsi döntéseket hozni, nem sokat tudnak mondani.²² A *pluralizmus ambivalens értelmezése* és kezelése Jürgen OELKERS (1992) érdekes felfogása. Ő a pluralizmust *elutasítja és elfogadja*. Ugyanakkor nem fogadja el a Rousseau alapozású liberális pedagógiát. Tézisei szerint a „világ” csak többes számban ragadható meg. Az emberek viszont egyedi és egységes személyek, akik *egyszerre* autonóm és függő módon építik fel önmagukat. Ebben az egyén- és társadalomvezérelt személyiségformáló folyamatban a pedagógiának azért nem szabad morálként viselkednie, hogy nyitott lehessen valamennyi lehetséges erkölcsi érték közvetítése felé. Oelkers szerint a reformpedagógiák a klasszikus pedagógia lebontásai, olyan akadályokat testesítenek meg, melyek egyszerre számításba veendő és kiküszöbölendő. Az „újrafogalmazás” egyenlőre csak a sejtések megfogalmazása lehet.

Mint láttuk, az erkölcsi nevelés korábbi, szinte evidens megközelítéseit a modern pedagógia alaposan megkérdőjelezte, azonban elfogadható megoldást nem hozott. A legutóbbi törekvések valójában a probléma újraértelmezésére tett kísérletek, melyeket az alábbi három fő irányzat, a kognitív, az optimista és a kooperatív megközelítés képvisel.

A *kognitív* erkölcspedagógiai irányzat az *erkölcsi tapasztalat és a tanulás* fogalmát építi össze. Az „autonóm én” elméletei csak a belső szférában mozognak. Az erkölcsi köteleességek azonban mindig a *külső és belső világok interakciójában* fogalmazódnak meg. FRANK (1991) és GLASERSFELD (1994) elméletei szerint a *szubjektivitás szakadatlan önépítés*, amely az állandó tanulás folyamatában tartja fenn önmagát. A tanulás lényegében a kompetenciák átadása, *kognitív értelmezési művelet*. Először a *kötelezettségek megértése*, később a kötelezettségek *megkerülésének* kompetenciája, végül a *kettő közötti finom artikuláció* az önépítés sorrendje. A „kódok” és „ellenkódok” szakadatlan játékában a *közvetítés* a pedagógia funkciója.

A nevelés *optimista* szemlélete az etikai igény és érvényesség gondolatából indul ki, célja a sikerre és az erkölcsi jóra irányul. Az erkölcsi kódok nem boldogulhatnak eszményítések nélkül, amelyek a feltétlen érvényesség iránti igényeket fogalmazzák meg. Úgy tűnik, eddig legalább kettő ilyen létezik: az *emberi méltóság* és az *erőszakmentesség* elve. Probléma, hogy a modern társadalom erkölcsi elveinek nincs közös igazolása, ezért csak meghatározott értelmezési kontextusokhoz képest fogalmazhatók meg. A probléma feloldásaként Alasdair MACINTYRE (1987) az *erény arisztotelészi fogalmához tér vissza*, mert csak egységes és zárt világban lehetséges az egyértelmű ellenőrzés.²³ Az ókori koncepcióval szembeni különbség a *nyilvánosság előtti indoklások és a kritika*. Nicholas RESCHER (1989) az abszolút erkölcsi értéket négy elv segítségével indokolja: az *emberi személy értéke, méltósága, egyéni- és kollektív szabadsága*. A nevelés ezekről az elvekről szóló *kommunikáció*.²⁴

A moralitás értelme, hogy hatálytalanítsa az önérdek indítékait a közjó érdekében. Ez a modern társadalomban csak *kooperatív egyezkedéssel* történhet. Az egyezkedést érvelés keretében kell megvalósítani. Az indoklások megkövetelik a pedagógiától az *érvelés kultúráját*, amit csak *beavatás* útján sajátíthatunk el. Ennek szükségességét GAUTHIER (1990) Rousseau Emil-jének kudarcán szemlélteti. AVIRAM (1990) szerint *szükség van a felnőtt tekintélyére*, mert két egyenrangú és független személy közötti kapcsolat nem igényel

²² Jürgen Oelkers: Nevelésetika, p. 74-123.

²³ Alasdair MacIntyre: Az erény nyomában. Osiris, Budapest, 1999. p. 152-167.

²⁴ Jürgen Oelkers: Nevelésetika, p. 159.

pedagógiai etikát. Az erkölcsi világokba való beavatás és a morális konfliktusokkal való bánásmód egyaránt tanulási folyamat, melynek fázisai az elsajátítás, az egyezkedés és a kritika. A morális egyezkedés mindig *hermeneutikai nevelés*, kísérlet másoknak saját elveinkről való meggyőzésére, és mások elveinek a sajátjainkkal való kompatibilissé tételére.²⁵ A pedagógiai erkölcs alapja az, hogy a nevelés nem okozhat kárt. A „károk”, akár csak a „sikerek” hosszú ideig észrevétlenül maradhatnak. Emiatt feltétlenül szükséges, hogy a morális nevelés alapvető igényei és kritériumai minél előbb és egyetemes érvénnyel fogalmazódjanak meg. A morális nevelési igények tulajdonképpen *érvényesség* iránti igények, különösen a tanulók *jövőjére* vonatkoztatva. A nevelési célok a jövő birtokba vehetőségének feltételével fogalmazandók meg. A végső, legfőbb erénynek azonban a kritikus gondolkodásnak kell lennie. A nevelés nem maga az erkölcs, hanem az erkölcsi cél elérése érdekében alkalmazott kommunikáció, amelynek állandóan új formában kell artikulálnia a jó erkölcs igényeit.

Eredmények és tanulságok

A vizsgált tudományterületek nézőpontjainak előzetes rendszerezése és összefoglaló elemzése során érdekes összefüggésekre derült fény. A filozófiai etika történetét áttekintve nagyon tanulságos számunkra az a folyamat, amelyben az ember az isteni- és az emberi értékekbe vetett hitétől eljut az eszmények tagadásáig, vagyis a plurális erkölcsi horizont és az abból következő individualizált belső mikrokozmoszok elidegenítő világáig. A modern kor embere számára már nincs centrum és nincs bizonyosság, bár nagyon nagy szükség lenne rá. A mindennapi élet persze nem közvetlenül érintett a filozófusok eszme-futtatásaitól, de a szociológiai tények bizonyítják, hogy az erkölcsi stabilitás igencsak meggyengült (bűnözés, promiskuitás, abortusz, eutanázia, kábítószer stb.). Az emberek (általában szekularizált) többségén *negatív életérzés* uralkodott el: önzés, félelem, kilátástalanság, agresszió, bizonytalanságérzet, fásultság, közömbösség. Szerencsére van kilátás a pozitív változásokra: egyrészt maga a társadalom ismeri fel, hogy a negatív életérzés rossz, és ellenhatásként a stabilitás irányába mutató társadalmi reakciók indulnak el. Másrészt éppen a teoretikusok közül sokan úgy gondolják, hogy immár túl vagyunk a posztmodern tagadáson és helyette régi-új eszményeket kell keresnünk. Az értékek ismételt „felfedezése” és birtokba vétele nem lesz könnyű, mert az ember önmagát béklyózta meg önzése, bizalmatlansága és hitelensége által. Pedig az emberiség örök erkölcsi értékei ott élnek az egyetemes kultúra tradícióiban, a vallási hagyományokban, az emberi gondolkodás eszményeiben. Egy nehéz és bonyolult újraértelmező folyamat előtt állunk, melyben az eszményeket csak keserves tapasztalások útján nyerhetjük ismét vissza. *Az értékek preferálását párbeszéd fogja eldönteni, olyan morális kommunikáció, melyben a pedagógiának döntő szerepe lesz.* A pedagógia egyszerre két síkon is érdekelt. Az egyik terület az értékőrzés és érték közvetítés alapvető feladata, mely mind a klasszikus mind a modern pedagógiának sajátja. A másik terület pedig maga a kommunikáció, mivel a kommunikatív készségek fejlesztése és a kommunikációs kultúra kialakítása ugyancsak a nevelés feladata.

Az etikátörténet más tanulságokkal is szolgált. A vizsgálódások alapján látható, hogy a különböző korok által elismert és ajánlott értékek végső soron a platóni főideák (Igaz, Jó, Szép) lebontásából származnak. A visszacsatolás és az alkalmazás egy lehetőségét mutatta meg Weszely Ödön, amikor a főideákhoz értelmező-magyarozó jelzőket (szükséges, hasznos, kellemes) fűzött.²⁶ Ezek a reális értékek már mindenki számára világosak, ugyanakkor bennfoglaltatnak a főideákban is. A velük való pedagógiai munka induktív úton

²⁵ Gauthier és Aviram gondolatait Oelkers ismerteti a fentebb már többször idézett művében (p. 160-163.)

²⁶ Weszely Ödön: Bevezetés a neveléstudományba. OPKM, Bp. 1994.

haladva, mindig magasabb szintre emelkedve elvezet a keresett eszmények világába. Az alkalmazott kommunikáció – mint morális egyezkedés – pedig nem más, mint az eszményítések modern kontrollja.

A vallástörténeti elemzés megmutatta, hogy a vallásokban kétféle funkció kiegyensúlyozott kooperációja működik. A *kognitív funkció* segít a világ sajátos *megértésében*, ezáltal biztonságérzetet, nyugalmat, értelmet, célt és energiát ad. (A vélekedés tartalmával itt nem foglalkozunk, hiszen ez világnézeti alapállás, vagyis a *hit* kérdése.) A vallások másik, *praktikus funkciójának* feladata az egyén *viselkedésének*, életvezetési szokásainak kialakítása és szabályozása úgy, hogy mindez *kényszermentesen*, az egyén szabad akaratából történjen. Az elfogadás természetes módon valósul meg, hiszen a cselekvés kognitív megalapozása már megtörtént. A fenti módszer, vagyis a kognitív elemekre épített praktikus repertoár alkalmazása és alkotó módon való használata az erkölcsi nevelés modern perspektíváiban is jól beválhat. A vallások etikai célzatú tartalmi elemzése azt is kimutatta, hogy a vallásokban képviselt alapvető (praktikus) erkölcsi értékek nagyfokú egyezést mutatnak. Ha elvonatkoztatunk a teológiai tartalomtól, akkor *valamennyi vallás hét alapvető (szuper) értéket képvisel*. Ezeknek az értékeknek a forrásai térben és időben olyan kiterjedtek, s olyan dominánsan, következetesen és határozottan jelentkeznek, hogy azt kell gondolnunk: *az emberiség interkulturális etikai örökségéről* van szó. Nyilvánvaló, hogy az emberiségnek soha nem szabad megtagadnia saját szellemi örökségét, hiszen ekkor identitászavarba és súlyos válságba kerül. A pedagógiának - értékörző és értékközvetítő funkciója alapján - vállalnia kell ennek a közös örökségnek a megőrzését, gondozását és állandó kommunikatív artikulálását. Ha a pedagógia a jövőben nem csak szolgáltatni, hanem *nevelni* is akar, akkor olyan saját értékrepertoárt kell nyújtania és képviselnie, melyet tudományos eszközökkel és a társtudományok által segítve alapoz meg, s amelyben az emberiség etikai öröksége természetes módon tükröződik.

A pedagógia területét vizsgálva láthattuk, hogy a kilencvenes évek törekvései túlléptek a posztmodern kor antipedagógiát hozó gondolatrendszerén és újra deklarálják a nevelés szükségességét. Oelkers szerint a gyermek nem plurális világ, hanem önmagát építő egységes individuum, aki morális kommunikációk útján vonható be a nevelésbe. Frank és Glasersfeld szerint az erkölcsi nevelés lényegében kompetenciák átadása, értelmezési művelet. Kódokat és ellenkódokat találunk ki, s ezek szakadatlan játékában a *közvetítés* a pedagógia feladata. MacIntyre szerint az újdonság az erényekhez társuló nyilvános indoklás és kritika. Rescher már újra eszményeket fogalmaz meg, amikor emberi értékről, méltóságról, szabadságról beszél. Gauthier az érvelés kultúrájának kialakítását tartja a legfontosabb pedagógiai feladatnak. Aviram az autoritás szükségességére és a felnőtt tekintélyének fontosságára figyelmeztet. A fenti véleményekből látható, hogy egyre többen gondolkodnak úgy, hogy az etikai valamint az érzelmi biztonság és stabilitás – a hozzá kapcsolódó pozitív irányú és kreatív jellegű gondolkodással együtt – manapság az emberi társadalom legnagyobb hasznát jelentik. Ezek az öröndetes törekvések új, megtermékenyítő lendületet adnak a pedagógia további fejlődésének. Az erkölcsi nevelés feladatát és kötelességét ma semmilyen módon nem lehet megkerülni és kijátszani, mint ahogyan azt a posztmodern tette. Ezért feltétlenül szükséges egy új nevelésméleti koncepció kigondolása, amely minden tényezőt figyelembe vesz. Oelkers szerint az „újrafogalmazás” pillanatnyilag csak az etikai nevelés problémahalmazát érintő sejtések körülírása lehet.

Úgy látszik, hogy a pedagógiával szemben jelentkező elvárások egyszerre három irányból fogalmazódnak meg. Ezek az igények az *értékörzés*, az *értékközvetítés* és a *kommunikáció* területén jelentkeznek. Az első feladat lényegében az emberi kultúra szellemi értékeinek minősítésére és megőrzésére irányuló törekvések integrális felvállalása. A második elvárás, a pedagógia értékközvetítő munkája iránt megfogalmazódó igény. Az értékközvetítés eredményességi feltétele a szakértelem és a tekintély. Mindkét tényező a tudományos

pedagógia hatáskörébe tartozik. A pedagógia három alapvető feladata közül a morális kommunikáció a legkényesebb terület. Ugyanis szabályozó elvek nélküli egyezkedés során az értékközvetítés folyamata könnyen zsákutcába juthat. Ezért pontosan rögzíteni kell, hogy meddig terjedhet a kommunikáció határa, miről *lehet* egyezkedni, és miről *nem*, vagyis meddig tart a közösen módosítható és meddig a stabilizált értékek világa. Az ilyen szabályozott kommunikáció termékeny és ugyanakkor veszélytelen, hiszen magát a fejlődést szolgálja. Ha tiszteletben tartjuk a legfőbb értékeket, akkor nem vész el az a *centrum*, mely a rendszer viszonyítási alapját adja. Az erkölcsi nevelés gondolati centrumában főként az interkulturális vallási-etikai örökségként definiált szuperértékek és a velük összecsengő platóni idealizált értékek kaphatnak helyet. Ezek az elvek az emberiség fejlődéstörténetén keresztül állandóan jelen voltak, minden kor gondolkodása elismerte fontosságukat. Pozitív hatásukat mind az egyénre, mind a társadalomra vonatkozólag sokszor igazolták. A történelem ragyogó pillanatai éppen e szellemi értékek (bátorság, hűség, bölcsesség, nagylelkűség, humánus stb.) kiteljesedésének idején következtek be, a dicstelen, gyászos események, pedig hiányuknak voltak köszönhetőek (gyávaság, árulás, butaság, önzés, erőszak stb.). Az értelmes morális kommunikáció alapja csak a közös értékek törvényként való kölcsönös elfogadása lehet. Ezen túlmenően bármely más érték, vélekedés, gondolat, cselekedet minősége kommunikáció útján, kockázatmentesen dönthető el. Így a törvény és a szabadság harmóniája – mivel mindkettő ugyanarra irányul, vagyis az ember céljának elérése – sohasem válhat szabadossággá.

BIBLIOGRÁFIA

- Anzenbacher, Arno: Bevezetés a filozófiába. Bp.: Herder, 1993.
 Bábosik István szerk.: A modern nevelés elmélete. Bp. Telosz, 1997.
 Boda László: Erkölcsoteológia. Budapest, Szt. József Kiadó, 1993.
 Bolberitz Pál: Hit és ész. Kolping, Bp. 1997.
 Clarke, B. Peter: A világ vallásai. Panoráma, Bp. 1993.
 Csepeli György: Szociálpszichológia. Bp. Osiris, 1997.
 Delors, Jacques: Oktatás - rejtett kincs. UNESCO-Osiris, Bp. 1997.
 Goleman, Daniel: Érzelmi intelligencia. Magyar Könyvklub, Bp. 1995.
 Hársing László: Nyitott gondolkodás. Eötvös József Könyvkiadó, Bp. 1998.
 Kecskés Pál: Az erkölcsi élet alapjai. Bp., Jel Kiadó, 2003.
 Kron, Friedrich W.: Pedagógia. Bp. Osiris, 1997.
 MacIntyre, Alasdair : Az erény nyomában. Bp.: Osiris, 1993.
 Nyíri Tamás: A filozófiai gondolkodás fejlődése. Bp.: Szt. István Társ., 1972.
 Oelkers, Jürgen :Nevelésetika. Bp.: Vince K., 1998.
 Schaffhauser Franz: A nevelés alanyi feltételei. Bp. Telosz, 2000.
 Turay A.- Nyíri T.- Bolberitz P.: Bevezetés az etikába. Bp.: Szt. István Társ., 1981.